О.І. Черепніна, канд. економ. наук, доц.

РОЗВИТОК ВИДІВ КАПІТАЛУ І ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Стаття присвячена дослідженню розвитку традиційних і нових видів капіталу. Розкрито їх взаємозв'язок між собою та конкурентоспроможністю національної економіки.

The article describes the development of traditional and new types of capital. Reveals their relationship between themselves and the competitiveness of national economy.

Ключові слова: капітал, види капіталу, людський капітал, інтелектуальний капітал, соціальний капітал, національний капітал, конкурентоспроможність національної економіки

Keywords: capital, types of capital, human capital, intellectual capital, social capital, national capital, the competitiveness of national economy

В системі економічних відносин суспільства та категорій, що відображають їх в послідовно логічній, теоретичній формі, ключове місце належить капіталу (від лат. capitalis – основний, головний, головна перевага). Категорія «капітал» становить собою одне з центральних понять ринкової економіки, починаючи з кінця XVII ст. В сучасних умовах її використовують у різних контекстах: для вираження вартісної оцінки факторів виробництва, форм їх прояву і змін, з'ясування джерел вартості, прибутку, доходів тощо.

Погляди вчених на капітал та його місце в процесі суспільного відтворення зазнали значної еволюції в ході розвитку економічної науки. Мислителі античності і середньовіччя відзначили виникнення капіталу як економічного явища і міркували головним чином щодо лихварського капіталу. Представникам фізіократії, насамперед її основоположнику Ф. Кене, належить перше в історії економічної думки досить глибоке теоретичне обґрунтування ряду положень про капітал, зокрема визначення його сутності та структури. На відміну від меркантилістів, які ототожнювали капітал, як правило із грошима, Ф. Кене вважав гроші самі по собі безплідним багатством, яке нічого не виробляє. Він започаткував традицію розгляду капіталу як декількох груп «авансів» (у сучасному розумінні – інвестицій, потоків витрат).

Основоположник англійської класичної політекономії А.Сміт розширив межі і поглибив дослідження питань капіталу. На відміну від фізіократів, які обмежували поняття продуктивного капіталу і продуктивної праці лише сільським господарствам, вчений здійснив поділ капіталу на основний і оборотний незалежно від сфери його галузевого використання, розкрив структуру кожного з них. До основного капіталу поряд з машинами, різними будівлями і приміщеннями, а також поліпшеною землею А. Сміт відніс також «набуті та корисні здібності всіх мешканців або членів суспільства».

Глибоко специфічним був підхід К. Маркса до аналізу капіталу та соціально-економічних наслідків його використання в процесі суспільного відтворення.

Відзначимо лише декілька сутнісних характеристик цього підходу. По-перше, вчений розглядав капітал як складне, багаторівневе поняття, а відтак дав ряд його різних визначень. Проте для всіх них характерним є розгляд капіталу як самозростаючої вартості і пошук справжнього її джерела. По-друге, К. Маркс розглядав капітал не як річ, а визначене, суспільне, властиве конкретній історичній формації суспільства, виробниче відношення, яке представлене в речі і надає цій речі специфічного суспільного характеру. По-третє, капітал реалізується у процесі кругообороту, що проходить різні стадії і набуває різних функціональних форм. Вчений підкреслював, що капітал можна зрозуміти лише як рух, а не як річ, що перебуває в спокої. По-четверте, справжньою науковою новацією став поділ капіталу Марксом на постійний і змінний, на відміну від поділу капіталу на основний і оборотний. Критерієм цього поділу була різна роль факторів процесу праці в утворенні вартості і нової вартості товару. Під постійним капіталом К. Маркс розумів ту частину капіталу, що перетворюється в засоби виробництва і в процесі виробництва не змінює величини своєї вартості. До змінного капіталу вчений відніс ту частину капіталу, яка втілена в робочій силі і в процесі виробництва змінює свою вартість: відтворює свій власний еквівалент і створює додаткову вартість.

Незважаючи на певні відмінності у трактуваннях капіталу, представники сучасної економічної теорії у всіх його визначеннях, прямо чи побічно, підкреслюють, як основну, функцію капіталу приносити дохід. Важливо також привернути увагу до того, що представники всіх напрямів економічної теорії XIX - першої половини XX ст. висловили припущення щодо існування неречових форм багатства і капіталу у вигляді здібностей працівника, його майстерності, кваліфікації тощо. Проте ці припущення не отримали завершення як цілісна концепція. Головну причину такого стану вбачаємо в тому, що для подібної концепції не було достатнього реального ґрунту.

Сучасні представники марксистської економічної теорії (О. Бузгалін, А. Колганов, В. Черковець та ін.) виступають проти поширених у літературі тверджень про те, що А. Сміт трактував затрати на освіту робітника як капіталовкладення у здатність робітника отримувати в майбутньому додатковий дохід, немовби незалежно від нових реальних затрат праці цього кваліфікованого робітника у виробництві. На думку відомого російського вченого-економіста В.Н. Черковця, першість смітіанства з точки зору історичних витоків «теорії людського капіталу» полягає у постановці і певному (нехай і не вичерпному) вирішенні проблеми окупності затрат на професійну підготовку робітника (на відтворення його робочої сили як здатності до праці певних спеціалізації та продуктивної сили). Проте А. Сміт, наголошує вчений, не міг бути автором ідеї наділення здатності до праці робітника (тобто його робочої сили) якістю капіталу. По-перше, у цьому випадку в структурі факторів процесу виробництва праця заміщується капіталом. По-друге, подібне «злиття» факторів процесу виробництва суперечить трудовій теорії вартості, згідно з якою джерелом нової вартості є винятково людська праця [1,92].

Разом з тим метаморфози капіталу в межах його кругообігу, а також трансформації капіталу в історичній ретроспективі стали результатом постійного руху капіталу і його якісної еволюції. Відповідно в реальності та теоретичній системі важливе місце займають не лише різні традиційні види (основний, оборотний та ін.) і функціональні форми капіталу (торговий, товарний, продуктивний), але й нові (інтелектуальний, людський, соціальний тощо).

Проте досить часто ці явища та категорії розглядаються позасистемно, або ж значення окремих з них аналізується однобічно, абсолютизується. В останньому випадку, на наш погляд, має місце своєрідний «капіталовидовий» детермінізм, що приходить на зміну таким відомим видам детермінізму, як економічний, політичний, технологічний та ін.

В дійсності ж всі види капіталу діють та взаємодіють у всій своїй сукупності, у взаємозв'язках з підприємництвом, інноваціями, знаннями тощо. Ефективне використання їх виступає також необхідною умовою підвищення конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва в національному та глобальному (світовому) масштабах.

Для сучасного етапу розвитку світової економіки характерним є перехід від індустріалізму до постіндустріалізму, в умовах якого швидкими темпами розвиваються галузі послуг, наука, освіта, зростають їх роль, значення та наслідки. Віссю, навколо якої обертаються питання цього переходу, вважаємо проблеми всіх видів підприємництва, нововведень, людського капіталу. Повною мірою вони стосуються також малого і середнього бізнесу в Україні, підвищення конкурентоспроможності підприємств та національної економіки в цілому.

Впродовж другої половини XX – початку XXI ст. сімейство капіталів значно зросло. Це знайшло своє відображення в економічній літературі, в теоретичних системах і окремих економічних концепціях. Сучасні вітчизняні та зарубіжні економічні довідники та енциклопедії подають визначення десятків різних видів капіталу. Серед них – природний, соціальний, людський, інфраструктурний, фінансовий, організаційний, венчурний, репутаційний та ін.

Відмітною ознакою сучасної економічної теорії є відсутність універсального загальноприйнятого розуміння, а, отже, і визначень практично всіх видів і форм капіталу. Із значної кількості наведемо лише деякі типові (стандартні) визначення.

Природний капітал охоплює мінеральні, рослинні та тваринні складові біосфери, які розглядаються як засоби виробництва кисню, фільтрації води, захисту від ерозії та інших послуг екосистеми. Соціальний капітал включає такі елементи суспільної організації як соціальні мережі, соціальні норми і довіра, що створюють умови для координації і кооперації заради взаємної вигоди. Соціальний капітал збільшує віддачу від інвестування в капітал фізичний та людський». Людський капітал включає вроджені здібності й талант, нагромаджені знання, вміння, досвід, освіту і кваліфікацію, інформацію, фізичне і психологічне здоров'я, духовне багатство працівників. Російськомовна «Велика економічна енциклопедія» (2007) дає таке визначення категорії «людський капітал»: наявність у фірмі певних виробничих здатностей і кваліфікації, що забезпечують надходження прибутку. Це вроджені *здібності й талант, нагромаджені* знання, вміння, досвід, освіта і кваліфікація, інформація, фізичне і психологічне здоров'я, духовне багатство працівників [2, 270].

Інфраструктурний капітал охоплює уречевлені блага, що виступають як матеріальні фактори виробництва. Фінансовий капітал – капітал банківських і небанківських фінансових інститутів, консолідований з капіталом промисловості та інших галузей економіки.

У свою чергу окремі види капіталів, становлячи собою складні багаторівневі явища, своїми складовими елементами мають інші види капіталів, які часто розглядаються як цілком самостійні. Для прикладу, в структурі інтелектуального капіталу розробленої Л. Едвінссоном для шведської страхової компанії «Skandia», виділені дві великі складові: людський капітал і структурний капітал. В свою чергу структурний капітал включає як окремі складові елементи клієнтський капітал, організаційний капітал, інноваційний капітал, капітал бізнес-процесів.

В таблиці 1 подані основні відмінності чотирьох видів капіталу за рядом основних ознак.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика різних видів капіталу

Вид капіталу	**Матеріальний капітал**	**Людський капітал**	**Фізіологічний капітал**	**Соціальний капітал**
Зміст	Матеріально-речові активи	Знання, навики, компетенції індивідів	Фізична сила і здоров'я індивідів	Зв'язки, норми і цінності соціальних груп
Втілення	Матеріальні цінності	Окремі люди	Окремі люди	Колективи людей (соціум)
Метод створення і нагромадження	Індивіди та соціальні групи	Індивіди	Всередині соціальних груп	Всередині соціальних груп
Вимірювання	Вартісні показники	Показники освіти, економічної активності	Показники здоров'я і тривалості життя	Показники рівня довіри та інших ментальних цінностей

Джерело: [3, 86].

В структурі різних видів капіталу в останні 20 років нагромадження людського капіталу, його раціональне використання стає стратегічним ресурсом суспільного розвитку, ключовим чинником створення конкурентних переваг і зростання добробуту суспільства. В національному багатстві країн Великої сімки та ЄС на початку XXI ст. частка людського капіталу становила 78% (59 % світового підсумку) порівняно з лише 50 і 11 % відповідно, що припадали на країни СНД.

Найбільш загальне визначення людського капіталу таке: знання, компетенції та властивості, що втілені в індивідах, які сприяють створенню особистого соціального і економічного добробуту. У ряді визначень людського капіталу підкреслюється ринковий характер категорії. В інших визначеннях увага акцентується на відтворюваності людського капіталу як економічного ресурсу, підкреслюється необхідність цілеспрямованих зусиль для його створення. Категорія людський капітал, робить висновок академік НАН України А.А. Чухно, відображає ті глибокі зміни, що відбулись як в економіці, так і в економічній науці. Її поява та швидке поширення в літературі зумовлені посиленням соціальної орієнтації в розвитку економіки, потребою подолання нерівномірності у темпах і рівнях розвитку економіки та добробуті народів розвинених країн і країн, що розвиваються [4, 22-35].

Водночас у роботі «Парадокси вимірювання людського капіталу» І.В. Соболєва (Росія) відзначає, що навколо мейнстриму (основної течії сучасної західної економічної теорії) формуються розширювальні концепції людського капіталу. Зростає багатоманітність підходів як до змістовного наповнення цього поняття, так і до способів вимірювання та оцінки запасів людського капіталу, його віддачі, ефективності використання, внеску в економічне зростання [5, 7].

Світова фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. обумовила подальше погіршення стану та динаміки рівня інноватизації економіки України (див. табл. 2).

Таблиця 2. Стан та динаміка рівня інноватизації економіки країни

Кількість виконаних науково-технічних, творчо-пошукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт в Україні, *одиниць*				
2004	2005	2006	2007	2008
67311	63926	58743	62657	62494
Кількість використаних результатів науково-технічних, творчо-пошукових, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт в Україні, *одиниць*				
2004	2005	2006	2007	2008
40521	38356	33681	32369	28914
Коефіцієнт інноватизації економіки України $K_{Inn(t)}$				
2004	2005	2006	2007	2008
0,602	0,600	0,573	0,517	0,463

За рейтингом Світового економічного форуму, серед 134 країн Україна у 2009 р. займала за показником факторів інноваційного розвитку 52 місце, за оснащеністю сучасними технологіями – 65, що негативно впливає на конкурентоспроможність країни у довгостроковій перспективі.

Одночасно криза в черговий раз засвідчила, що жодна країна, включаючи й нашу, не може успішно вирішити питання переходу до постіндустріального суспільства та піднесення добробуту населення без інноваційного підприємницького підходу. Носіями такого підходу повинні стати насамперед представники малого і середнього бізнесу. Для піднесення ролі і значення людського капіталу в Україні та інших країнах СНД необхідно реально істотно змінити ставлення до його нарощування та становища людини у виробництві і суспільстві шляхом послідовних реформ, які забезпечили б досягнення високої ефективності економіки, рівня та якості життя.

Література:

1. Черковец В.Н. Категория «человеческий капитал» в общей экономической теории: исторический взгляд и содержательное определение / В.Н. Черковец // Российский экономический журнал. – 2009. - № 7-8.
2. Большая экономическая энциклопедия. – М.: Эксмо, 2007.
3. Сасаки М. Доверие в современной России (компаративистский подход к «социальным добродетелям») / М. Сасаки, Ю. Латов, Г. Ромашкина, В. Давиденко // Вопросы экономики. – 2010. - № 2.
4. Чухно А.А. Економічна теорія. В 2-х т. / А.А. Чухно. - Т. 1. – К.: ДННУ АФУ. - 2010.
5. Соболева И.В. Парадоксы измерения человеческого капитала / И.В. Соболева. – М.: Институт экономики РАН. - 2009.